

УПОТРЕБНА ВРЕДНОСТ У САВРЕМЕНОЈ ЕКОНОМИЈИ

У развоју марксистичке мисли, нарочито до средине педесетих година, био је усвојен аксиом о одбацавању функционалне анализе.(1) Он је почивао на Марковом ставу — општој методолошкој претпоставци — о потреби испитивања узрочних веза, уз истовремени захтев да се неке од многобројних функционалних веза апстрахују.(2) Такав приступ је, као што се може очекивати, имао за последицу и садржинско сужавање Марковог учења. Огољавање Марковог аналитичког поступка није довело само до сужавања садржаја појединих основних категорија, него и до промене карактера других.(3) У низу научних категорија, којима је не само сужен садржај, већ су оне, кроз нову синтезу блиску оном типу анализе познатом као фетишизам, промениле своју природу, па чак и дисциплину (економске су, на пример, постале неекономске), истиче се употребна вредност. Ова тенденција у ревизији уз истовремену догматизацију ревидчаног марксизма кулминирала је у периоду његове такозване дијаматовске интерпретације.

I

У савременој литератури је уобичајено интерпретирање употребне вредности као скупа физичких својстава производа људског рада, који се јављају као претпоставка за настанак извесних друштвених односа.(4)

(1) Сужавање научног метода на истраживање узрочних веза, и тако огољавање комплексне структуре различитих условљености друштвених појава, преваходно је резултат сукоба марксизма са идеализмом, „телеологијом“, а не функционализмом. Бухарин, на пример, закон узрочности дефинише на следећи начин: „Ако су присутне становите појаве, обавезно ће се јавити и одговарајуће друге појаве“... „то тумачење отклања сваку божанственост, свако позивање на натприродне силе.“ Н. Бухарин, *Темељи историјског материјализма*, Загреб, 1981. стр. 23.

(2) Е. В. Иљенков, *Дијалектика апстрактног и конкретног у Марковом Капиталу*, Београд, 1975. стр. 94-5, 153.

(3) У тежњи да се избегне тзв. апстрактни историзам, односно покушај да се „неке појаве схвате историјским праћењем свих оних процеса и предуслова који на овај или онај начин претходе њеном рођењу (Иљенков, *op. cit.*, стр. 157), у истраживањима се понекад занемаривао конкретни историзам, и она добијала претежно апстрактно — логичке карактеристике. Спорадично садржинско враћање идејама прсд-Марковских аутора се, у овом светлу, јавља као законита последица реципирања њихове методологије.

(4) Мало се пажње посећује употребној вредности, јер се имплицитно претпоставља да се теорија цена може извести директно из теорије вредности. Слично сматра и R. Meek, *Economics and Ideology and other Essays*, London, 1967. p. 105-6. Док се понегде читава теорија вредности посредно изводи из ње, као код нео-ринкардијанаца, на пример, дотле је други спомињу узредно и на изложен начин; на пример, P. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, N. York & London, 1968. p. 28.

Ослањајући се на Марксов став да у „вредност не улази ни атом употребне вредности“, поједностављен и вулгаризован став, ова је потпуно елиминисана из круга детерминаната вредности. Но то није учинило појам вредности количитетнијим: прави разлог искључивања употребне вредности из анализе је био у томе што је ово сужавање омогућило да се сузи и појам рада који ствара вредност. Вредност је сведена на резултат утрошеног, у роби садржаног апстрактног рада, потребног за производњу дате робе. Скрећемо пажњу на чињеницу да се говори о раду за производњу дате, а не друштвено потребне робе. Оваквом ревизијом је вредност постала недијалектичка појава, пуки резултат једносмерних радних активности, недруштвено својство робе (сем што је роба производ подруштвљеног рада).⁽⁵⁾ Инсистирањем да су сва друштвена обележја садржана у вредности, а да је претметна вредност не само облик, него и искључиво условљена друштвеним карактером робе, употребна вредност се протерује у домен њених физичких одређења. У таквој интерпретацији, вредност постаје све више атрибут робе *per se*, а не израз међусобног односа узајамно издиференцираних и специјализованих произвођача и потрошача. Неспорно је да у изолованој честици робног света постоји и вредност и употребна вредност — да не постоји у њој, не би постојала ни између њих. Но вредност једне робе је вредност *in abstracto*, начин њене научне интерпретације, поимања, а не егзистенције.⁽⁶⁾ Без конкретизације појма, његовог приближавања стварном односу размене, учење о вредности робе *per se* је не само апстрактно до нивоа на којем се меша са спекулативним и идеалистичким, већ и логички противречно, будући да зависи од одређења које се априорно претпоставља — друштвено потребног апстрактног рада, који управо дефинишемо као рад којим се ствара вредност. Није на одмет помнути да се квантитативна димензија вредности истовремено изводи искључиво из услова производње, а не из целине друштвене репродукције (и потреба), јер би то изискивало поновно увођење елиминисаног обележја — употребне вредности.

Логичким развојем појма вредности, његовом конкретизацијом кроз однос двају роба није напуштено подручје апстрактног — вредност и даље остаје највиши логички став о роби, али се он сада дефинише преко своје емпирички, а не логички схваћене садржине. Под разменом се подразумева специфичач друштвени однос двају субјеката узајамно противречних интереса, размена се схвата микроекономски, а прећуткује њено крајње логичко исходиште — да представља амбијент кроз који се остварује конкуренција. Друштвене потребе су *deus ex machina* — оне све решавају, доводе до односа размене у одређеном обиму, али су саме са становишта економије непознатљиве (сем донекле, у укупном обиму, преко структуре репродукције), јер стоје у вези са физичким својствима ствари. (7)

(5) Мислимо да се Марксовом теоријом робног фетишизма од економиста најшире бавио И. И. Рубин, *Огледи о Марксовој теорији вредности*, Загреб, 1978. стр. 11—65.

(6) „То значи да се садржај категорије вредности открива путем испољавања унутрашњих противречности простог облика вредности, који је остварен у облику размене робе за робу. Иљенков *op. cit.*, стр. 95.

(7) Напротив, делимо Алтисерово уверење да је „Маркс својом анализом поколебао антропологију у њеним теоријским намерама“ да самостално, ванекономски (схваћено као неисторијски) одреди потребе. L. Althusser, E. Balibar, *Kako citati Kapital*, Zagreb, 1973. стр. 172.

У марксистичкој литератури, а нарочито уџбеничкој, вредност је екстензивно интерпретирана као вредност робе *per se*. Такав поступак није без извесног научног и историјског оправдања. У борби са плимом конкретног историзма грађанске теорије, која је све детерминанте једне појаве стављала у исту аналитичку раван, марксизам је морао да инсистира на чињеници да између детерминаната постоји дијалектички однос. Зато је стално инсистирање на раду кас једином ствараоцу вредности имало пуно научно оправдање, јер је било суштинска вододелница између марксизма и различитих психолошких и синтетичко-еклектичких учења о вредности. Специфична тежина овог става је, дакле, функција укупног интелектуалног хоризонта.

Извесно сужавање изворних Маркових ставова је делимично резултат наметнутих околности, захтева борбе са експанзивном грађанском идеологијом, а са друге, унутрашње догматизације, којој је привидна дијалектика (а у суштини формална логика) јединства техничке и друштвене стране робе (употребне вредности и вредности) више одговарала. Зато је употребна вредност протерана у домен „Познавања робе”.(8) Такав третман је ова категорија први пут добила код Рикарда;(9) Маркс је дефинисао основ њеног реформулисања,(10) но точак историје се поново вратио схватању блиском Рикардовом, по којем је употребна вредност материјална претпоставка вредности.(11)

Општи проблем са којим се истраживач сусреће при анализи Маркове заоставштине је у извесној садржинској неравнотежи текста. Маркс често пише како непосредно о предмету, тако и о литератури из дате области. Све оно што се у тој литератури иоле може прихватити, остаје без коментара, док се разлике у приступима доводе до екстремно поларизованих ставова, како би позиције аутора биле недвосмислене. Такав тип исказа је дат у ставу о томе да „ни атом употребне вредности не улази у вредност”. Уопштавање таквог става води привидној недоследности, јер Маркс на другом месту каже да говори о употребној вредности која је и сама „одређење облика друштвених односа”,(12) односно „друштвеној употребној вредности”. Употребна вредност робе није, дакле, само материјална супстанца која носи вредност, већ је и сама резултат процеса у којем се посебним друштвеним токовима процењује корисност неког производа људског рада на основу друштвено признатих потреба.(13) Таква употребна вредност је и сама скуп друштвених одређења робе и тек као таква добија друштвену афирмацију изражава-

(8) R. Rosdolsky, *Prilog povijesti nastajanja Marksova Kapitala*, Beograd 1975, стр. 87.

(9) Ако значај у економији има само разменска вредност, како је могуће да касније у анализу улазе они елементи који се тичу само употребне вредности робе? Али, наравно, употребна вредност није одређена једино разменом. У сваком случају, њу треба пажљиво истраживати у испитивању вредности, а не, као што је Рикардо учинио, потпуно је апстраховати. К. Маркс, *Grundrisse*, London, 1974, р. 267.

(10) „Груби материјализам економиста за друштвене односе човекове производње и одређења која добијају ствари кад су подведене под те односе сматрају за природна својства ствари исто је тако груби идеализам, па чак и фетишизам, који стварима приписује друштвене односе као њена иманентна одређења и тако их мистифицира” К. Маркс, *Темељи слободе*, стр. 280.

(11) „Због тога је само робно тијело, као жељезо, пшеница, дијамант итд, употребна вриједност или добро”. К. Маркс, *Капитал*, I, т. Београд, 1947, стр. 2.

(12) На овоме инсистира нарочито R. Rosdolsky, *op. cit.*, р. 93.

(13) За робног произвођача роба „има непосредно само ту употребну вриједност што је носилац прометне вриједности, дакле што је средство за размијену” К. Маркс, *Капитал*, I, стр. 49.

њем кроз вредност робе у еквивалентном облику. Не, дакле, као технолошка претпоставка задовољавања потреба, већ као друштвена претпоставка нижег степена општости, конкретна историјска претпоставка вредности.

Уколико употребну вредност робе не посматрамо као апстрактну, технолошку корисност, него као скуп схватања и сазнања о друштвено уобичајеним начинима задовољавања потреба помоћу одређених материјалних добара, она се не може разматрати само у контексту потрошње, као њена непосредна детерминанта, већ је од значаја и за сам појам вредности.(14) Другим речима, у појму „употребна вредност за друге” не изражава се само историјски облик употребне вредности с обзиром на услове производње роба (степен друштвене поделе рада), већ се, имплицитно, претпоставља објективност и независност „других”. Потрошачи се, заиста, посматрано са индивидуалистичког становишта произвођача, појављују као објективна категорија, али само ако и њих имамо на истим, индивидуално-психолошким основама.(15) „Други”, упркос својем претпостављеном суверенитету и рационалности, ипак је само производ друштвеног процеса у чијим се основама темељи производни однос друштва. „Други”, схваћен агрегатно, као категорија добијена уопштавањем индивидуалних потрошача на основу њихових битних групних економских обележја, није било какав апстрактни човек — у условима робне производње то је припадник одређене класе, агенс свести дате друштвене групе. Делујући привидно суверено, он законито манифестује тенденцију које сам не мора ни да буде свестан. Он опонаша стандарде понашања своје групе, понаша се по мери сопственог социјалног амбијента.(16) Друштвено рангирање појединих роба не проистиче из њихове корисности — што би било логично само уколико производ не би био роба — већ из реткости, моде, имитације и манипулација људским потребама. То је стварна садржина „употребне вредности за друге”, претпоставке вредности робе; довођење у везу вредности и употребне вредности уопште, покушај је спајања логички и економски разнородних категорија. Задатак анализе је, дакле, показати логику унутрашњих промена у појму употребне вредности које настају са развојем робне производње, а којима се овај појам преображава из једног фактичког, техничког односа, који је општи историјски оквир употребне вредности, у унутрашњу негацију, специфичан вид корисности мерене посебним класним мерилима.(17)

Овај процес представља другу страну и корелат процеса робног фетишизма. Њиме се, наиме, односи друштвене организације рада, захваљујући посредном карактеру међусобних веза привредних субјеката, отуђују и постварују — утапају у материји робног облика.(18) Оно што,

(14) Често се употребна вредност везује само за потрошњу: „Као што је зсмља, меда несекономска категорија по себи, битна за производњу, тако је употребна вредност претпоставка за потрошњу” Р. Sweezy, *op. cit.* p. 26-27.

(15) „Утолико је размјена за њега само индивидуалан процес.” К. Маркс, *Капитал*, т. I, стр. 50.

(16) „Потреба за страним употребним предметима полако се устаљује”. К. Маркс, *op. cit.*, стр. 52.

(17) Не тврдино, другим речима, да у вредност улази и атом употребне вредности, већ да се у капиталистичкој робној производњи употребна вредност не састоји само из атома.

(18) К. Маркс, *Темељи слободе*, стр. 54.

са друге стране, представља обележје материјалне природе у производу људског рада, сазнато и контролисано технолошко обележје производа подобног за задовољавање потреба, социјализује се. Ова два процеса теку симултано, у истом правцу, али су супротног смера: уколико се друштвени односи произвођача и потрошача у већој мери опосредовани привидом формалне једнакости њихових материјалних заступника у робном промету (производа и цена),(19) уколико је и корисност робе мање мерена општељудским мерилима, већ посебним, класним. Огледало робне производње искривљује стварност: друштвени однос постаје однос ствари, а елементарни однос човека и добра преображава у друштвени однос. Између човекове потребе и добра поставља се читава привредна организација друштва.

Човекове аутентичне потребе (оне које има као људско биће, независно од места у друштвеној организацији рада) се класно социјализују, групишу у комплексне идеје — типове потреба, према којима се оријентисе производња учвршћујући и продубљујући јаз између појединих система потреба. Зато се добра не достављају потребама уопште, већ друштвено произведеним и контролисаним потребама. Таква потреба не може да „препозна“ укупну корисност достављеног јој добра, већ само ону на коју је навикла и на коју је припремљена. Зато се употребна вредност не користи тако да обезбеди друштвени максимум биолошког, културног и естетског захтева, него максимум остваривања владајућег мотива у датом класном производном односу.

Однос између употребне вредности производа рада уопште и употребне вредности робе је код Маркса одређен претежно квантитативно, па сматрамо да је и то могући основ извесног неразумевања код каснијих аутора. Из друштвене употребне вредности је изузет само један једини субјект у друштву — сам произвођач робе, за кога је роба вишак производа. Он једини није у стању да реализује корисност робе, њену употребну вредност. Такво одређење је довољно за аналитички план на којем се дефинише размена. Оно је, дакле, задовољавало захтеве текућег истраживања усмереног на утврђивање облика испољавања вредности, а не дефинисања унутрашњих проитвечности робне производње у целини. У овој конкретној равни анализе, истраживач мора да посвети пажњу друштвеним механизмима помоћу којих једно добро, које по општим људским мерилима може да буде корисно, то није за свог произвођача, чак ни уколико је то ситноробна јединица. Решење се може тражити у два правца: у смислу реткости добра и преко анализе односа монополског присвајања.

а) За произвођача је његово добро мање ретко од оних која сам не производи. Зато оно за њега има мању психолошку атрактивност од других добара. Корисност је, са друге стране, условљена разнородним потребама човека, које имају узрок у биопсихичкој сфери. Овакво феноменолошко објашњење, међутим, не води откривању стварних узрочних веза у развоју размене нити одговарајућим правилностима у томе.(20)

(19) То је позната појава фетишизма робе; К. Маркс, *Капитал*, т. I, стр. 38-39.

(20) Употребна вредност се често изједначава са корисношћу, коју сматрамо, треба третирати искључиво као физичку претпоставку употребне вредности. То чини, на пример, О. Lange, *Political Economy*, I. Warszawa, 1974, p. 9.

б) Друштвена употребна вредност као корисност, по квалитету и квантитету различита од општег појма употребне вредности, последица је монополизације средстава друштвене репродукције и поделе рада. Купац робе је опредељена група која добро користи као претпоставку обнављања сопственог места у производном процесу, или живота, чији је квалитет одређен потребама и могућностима које проистичу из владајућег односа у процесу рада. Зато је она само непосредно, у емпиричкој равни, манифестација различитих реткости добара, а у суштини је израз интензитета монопола који је успостављен над различитим производним чиниоцима. Зато је и друштвена употребна вредност израз и манифестација једне друге, историјски јасно опредељене појаве — монополизације одлучивања о употреби основних средстава друштвене репродукције.(21)

Употребна вредност производа рада уопште, изражава однос човека и добра, корисност. У том смислу, њено испитивање заиста спада ван дисциплинарних оквира економске науке. Но, као што нема економије уопште, тако ни употребна вредност уопште није историјска, већ логичка категорија. Зато политичка економија није никада проучавала употребну вредност уопште, већ само употребну вредност робе.(22) Она није, међутим, само посебни историјски облик основног појма, него његова негација: употребна вредност робе је подруштвљен, неаутентични облик употребне вредности. Стога је у њеној анализи упућивање на Марксове ставове о добру (употребној вредности уопште), мешање два различита нивоа, склоп разнородних категорија.

III

Друштвена употребна вредност је мистификовани, социјални облик употребне вредности, који постоји у условима робне производње. Узроци такве трансформације леже у самим основима робне производње, али се могу груписати у два скупа: оне који проистичу из супротности природних обележја и друштвене природе средстава за производњу и оне који стоје у вези са радном снагом у капитализму.

а) Уколико средства за производњу схватимо као материјалне чиниоце производње и промета, најкарактеристичнији вид претварања употребне вредности у друштвени однос постоји код новца. Употреба новчаног материјала је конкурентна са употребом његових природних средстава до настанка неупуновредног новца. После тога — а то је случај у свим савременим друштвима — употребна вредност новца, односно робе у еквивалентном облику, потпуно је одвојена од природно — техничких својстава, корисности у физичком смислу. Слична је и природа дру-

(21) Она је роба неупотребне вредности за своје власнике, а употребне вредности за своје невластике. К. Маркс, *Capital*, I, стр. 49. На овоме широко insistира грађанска теорија. В.: А. Marshall, *Principles of Economy*, London 1910. p. 331, 470-476.

(22) „Политичка се економија бави специфично друштвеним облицима богатства или дапаче производње богатства. Њихова материја, било субјективно као рад, или објективно као предмети за задовољавање природних или повисјесних потреба, најприје се појављује као заједничка свим епохама производње. Отуда се ова материја појављује најприје као пука претпоставка која лежи потпуно изван проматрања политичке економије, и тек тада пада у сферу проматрања када бива модифицирана формалним односима или се појављује као оно што њих модифицира.“ К. Маркс, *Grundrisse*, p. 852.

гих хартија од вредности.(23) као што су, на пример, акције. Стварна употребна вредност средстава у које је пласиран капитал нема ничег заједничког са присвајањем дивиденди. Употребна вредност акција се исцрпљује у друштвеном односу — ван њега, она не постоји. Поменимо, такође, употребну вредност материје у којој су фиксирани кредитни послови. Њу је, такође, немогуће довести у склад са уџбеничком представом о употребној вредности.

Често се у литератури помиње и разликовање између постојаног и оптицајног капитала.(24) Постојани капитал не учествује у одређеном обрту капитала читавом својом вредносном структуром, већ само оним делом вредности фиксног капитала који је прешао у нови производ, иако је у производном процесу била ангажована читава употребна вредност тог капитала.(25) Капитал се, дакле, стварно обрће као укупна употребна вредност, а привидно, вредносно, само као његов текуће израбаћени део. Само овај део добија текући социјални облик. Одавде следи и могућност постојања капитала као употребне вредности чак и у одсуству његове вредносне димензије („описани капитал“) који ипак задржава одређени друштвени облик. Могућа је и супротна ситуација — одсуство стварне употребне вредности уз постојање друштвене употребне вредности фиктивног капитала. Но без обзира на величину социјалног облика употребне вредности преко којег се манифестује, укупни ангажовани капитал, који се различито региструје, ипак има значајна дејства; он, на пример, делује на просечну профитну стопу, према закону претварања индивидуалних стопа у друштвену, јер се ова околност може занемарити само у кругу формализованих претпоставки модела. Величина вредности која одговара укупној ангажованој маси капитала (дакле укупној употребној вредности) постаје основ успоравања правог капитал односа, јер је управо та маса основ трансформације конкурентског капитала у монополни. Додајмо, такође, да техничка усавршавања и технолошка рента представљају обележја употребне вредности пласираног капитала; зато се употребна вредност не може избећи не само код анализе репродукције укупног друштвеног капитала, што се у литератури сматра неоспорним,(26) већ ни реална историјска анализа процеса концентрације индивидуалног капитала. Основ поларизације међу капиталима није, дакле, само онај капитал који се као C налази у роби, већ укупни. Тај исти капитал је и основ поларизације рада и капитала, која се не може свести на однос V и C , будући да ове категорије изражавају готове и фиксирани видове капитала. Поменуте категорије, уопштене на основу историјског искуства Марксове епохе, представљају резултат суп сумције рада капиталу у оквирима једне технологије коју друштвено опредељује релативно мали индивидуални капитал, а технички такозвана механичка индустрија. Мада већ ни у таквим условима употребна вредност не може да буде изједначена са физичким обележјима ствари, у

(23) Власничка права, речимо на неку железницу, могу свакодневно прелазити из руке у руку, а њени власници продајом тих права могу чак и у иностранству, направити профит. Али свеједно, те ствари морају, у самој земљи, или лежати неискоришћене, или функцирати као саставни дио каквог производног капитала. К. Маркс, *Капитал*, т. II, стр. 171/2.

(24) R. Rosdolsky, *op. cit.*, стр. 95-98 у вези са Марксовим ставовима у *Grundrisse* и *Капиталу*. В.: *Капитал*, II, стр. 163-168.

(25) К. Маркс, *Капитал*, т. II, стр. 122 и даље.

(26) К. Маркс, *ibid.*, II, стр. 346 и даље.

модификованим облицима капиталистичког начина производње (али и даље у оквирима робне привреде), употребна вредност капитала све више изражава степен задовољавања различитих друштвених циљева — раста, стабилности, очувања капиталистичког начина производње и слично.

Величина укупног ангажованог постојаног капитала — као суме употребних вредности која се разликује од оне масе вредности која се текуће ангажује — може да нам послужи за објашњење природе најкарактеристичнијег процеса у микро — економији либералног капитализма — процеса нестајања конкуренције. Постојани капитал преко обима амортизације представља право средство за ограничавање конкуренције; што је тај фонд већи, утицај у одређену грану је тежи и ризичнији. Сама величина вредности капитала не може да буде онако ограничавајућа као што је то димензија употребне вредности постојаног капитала. Она подразумева технолошки усклађен, ефикасан и планиран систем који обезбеђује предност над монополисаним капиталима и захваљујући томе присваја екстра профит, што и јесте прави друштвени облик такве употребне вредности. Екстра профит је последица друштвене димензије употребне вредности — њеног монополисања, а не физичких својстава масе добара. У овом смислу су употребне вредности капитала различите мада сви стварају условс за експлоатацију рада, односно *m*, његова величина није иста, пошто, поред осталог, директно зависи од економије коришћења средстава, употребне вредности постојаног капитала. У том смислу се може екстра — профит (технолошка рента) дефинисати као израз повишене употребне вредности (постојаног капитала, а монополски профит и као цена употребне вредности капитала који је таквог обима и квалитета да чини фактички немогућом конкуренцију у истој грани.

Употребна вредност у капитализму има и друге видове који су, исто као и претходни, облици једног фактичког односа који се у датим историјским условима испољава посредо у свом привременом, неаутентичном друштвеном виду, и тако директно утичу на цену, односно прометну вредност. Већ смо рекли да односи између употребних вредности служе за друштвено повезивање различитих субјеката, али да сами нису друштвени. У робној производњи, а посебно у капитализму, они постају непосредно друштвени, јер употребне вредности постају посебни фондови под контролом својих власника, а не пуке материјалне претпоставке привредног живота и благостања друштва.(27)

б) Најкарактеристичнија је метаморфоза радне способности човека, једног аспекта човековог бића, најпре у употребну вредност, под којом у овом контексту треба имати у виду друштвени однос субординације, а затим њено дефинитивно претварање у вредност — однос између одређених индивидуа, дефинисан према врсти и обиму. Радна способност човека као радна снага постоји независно од тога да ли је она друштвено третирана као употребна вредност или не; ово обележје је природно својство човека. Но уколико радник не може да свој рад целисходно усмери ка стварању материјалних добара, јер не може да успостави

(27) „Једина корисност коју уопће неки предмет може имати за капитал може бити само то да га одржава или повећава“. К. Маркс, *Темељи слободе*, стр. 90.

везу са извесним фондом средстава за производњу, његова способност, која није ништа друго до живот сам, мора да добије нову друштвену форму, неаутентично подруштвљену природу — мора да постане употребна вредност. Као и све друге, мистификоване, „подруштвљене“ корисности, корисност радне снаге се одређује с обзиром на нови историјски критериј корисности — интерес капитала. Способност радника да ствара, преображава се у способност радника да производи капитал, радникова креација у употребну вредност робе радне снаге. Ванвременски посматрана, радна снага је само претпоставка за успостављање радне кооперативе, конкретно историјски посматрана (капиталистичка робна производња), она је облик друштвеног односа у којем се репродукује капитал. Радна снага као општа категорија не ствара вишак вредности, али као посебна, она то чини. Маколико се околности у којима се радна способност трансформише у употребну вредност биле изузетне, оне управо одређују суштину једног конкретног начина производње. Капитализам је, пак, најизразитији тип друштвеног организовања рада на основама робне привреде, одакле проистиче да је у њему само експлицирано оно што латентно постоји у свим типовима робне производње. Претварање извесних општих животних чињеница, које изражавају техничку страну друштвеног живота у облике посредне корисности, показује извртнуту логику робне привреде.

IV

Често се наводи како је супротност између употребне вредности и вредности, једна од основних супротности капитализма. Ваља, истине ради, приметити да то није Марксов став, већ да је касније ушао у литературу која је интерпретирала Маркса. Одакле овакво тврђење? Ако занемаримо аргументе типа економског парадокса (да добра која су најважнија за живот имају малу цену или су бесплатна, а, на пример, дијаманти бескрајно скупи, иако баш њихови најкрупнији примерци немају никакав значај за живот), у суштини аргумента лежи озбиљна методолошка грешка: између употребне вредности и вредности постоји слагање, јер је у капитализму, односно развијеној робној привреди, све извртнуто: ако се вредност изражава кроз квантитативни однос добара (фетишизам робе), онда употребна вредност изражава корисност добара према друштвено условљеној процени њихових невластника, односно претпоставља разлику у корисности добара између њихових власника и невластника у корист ових других. Употребна вредност се, дакле, претвара у друштвени однос или добија само његов привид, уколико вредност добија израз у квантитативном односу роба. У оквиру оваквог логичког система нема противречности; противречност постоји између читавог система и натуралнопривредне организације. (28)

Познато је, међутим, да вредност у суштини и није однос између роба (то је прометна вредност), већ својство које производ добија као

(28) Недовољна пажња посвећена истраживању друштвених облика употребне вредности — због инсистирања марксистичке економије на теорији радне вредности — управо је омогућила грађанским школама, а нарочито аустријској, да наведени друштвени облик директно повеже се вредношћу, а не са ценом. В.: N. Bukharin, *The Economic Theory of the Leisure Class*, New York, 1927. p. 60 и даље.

резултат друштвено осамостаљеног, специјализованог, али друштвено потребног рада.(29) Овај рад се не може схватити као статистичка категорија, већ је резултат укупног друштвеног процеса у којем одређени значај имају и различити елементи културног и другог утицаја, утицаја природних чинилаца и, од економских односа, посебно расподеле. Све ово улази у круг стварних детерминаната тражње, преко које се манифестују потребе, садржински и формално модификоване.(30) Суочен са оваквим запажањима добијеним проучавањем појава у емпиричкој равни, истраживач покушава да дође до појма друштвено потребног рада везујући га за просечне услове, односно, у другим ситуацијама, рад најбољег или најлошијег произвођача. То покушава да учини догматизовани марксизам.(31) Правни проблем, међутим, лежи на другој страни — не у равни квалитета индивидуалног рада који је једнак друштвенопотребном, већ у самој димензији друштвенопотребног рада, јер је она одређена супстанцом друштвене потребе. Друштвено је потребан онај рад који ствара добра по обиму и врсти прилагођена задовољавању друштвено признатих потреба. Одавде проистиче и логички редослед, по којем друштво најпре одређује потребе које жели да задовољи, а тек затим омогућује поступке њиховог задовољавања. Укупна развојна искуства свих друштава робне производње показују да су економске потребе најуже везане са основним друштвеним потребама — потребом задржавања (или мењања) владајућег типа производних односа, што, конкретизовано на капитализам, значи да се све економске потребе уобличавају на начин који омогућује задржавање капиталистичког производног односа. Покушај револуционарне промене — излазак из круга детерминаната робне производње, претпоставља излазак из круга детерминаната капитализма, али се у њима не исцрпљује. Постојање робне производње преко историјских граница капитализма доказује њихову појмовну и историјску зависност.

У робној производњи је корисност, на један или други начин, мерена интересом капитала, отуђене људске природе којој је други човек потребан као објект сопственог ускогрудог интереса. Економске делатности које не почивају на употреби човека, већ имају извесне хуманитарне циљеве, атипичне су и изузетне. Стога оне већ у својим називима истичу нелукративни карактер. То значи да њихови „производи“ немају исту врсту употребне вредности као други делови робног света. Све што, дакле, не служи репродукцији капитала, нема ни специфичну употребну вредност, али, приметимо, тада нема ни вредност. У оквиру овог модела производних односа нема стога сукоба између употребне вредности и вредности. Такав закључак никако не имплицира став да су вредност (резултат специјализованог и осамостаљеног рада) и употребна вредност схваћена као општељудска корисност добара, међусобно непротивречне. Између њих постоји ангагонизам, али њихово превазилажење претпоставља укидање класне поделе друштва.

(29) К. Маркс, *Капитал*, I, стр. 8.

(30) „Друштвени облик ствари увјетује индивидуалне производне везе појединих људи само стога што је сам израз друштвених производних веза. Друштвени се облик ствари појављује као унапријед дана, готова, чврсто фиксирана претпоставка производног процеса само стога што је сам стварни, кристализирани резултат процеса производње“.

I. I. Rubin, *op. cit.*, стр. 30.

(31) Критику механичког, искључиво квантитативног одређења појма дао је Rubin, *op. cit.*, стр. 176-187.

Права суштина изнетог аргумента лежи у широј историјској равни: постоји у роби сукоб између њеног општег бића (производ рада) и конкретног историјског бића (производ осамостаљеног специјализованог рада). Само привидно је то сукоб између употребне вредности и вредности, јер у робној привреди роба и није добро корисно уопште, већ средство оплодне и обнављања капиталистичке друштвене организације рада. Таква употребна вредност је у складу са појмом вредности, јер да није, ни један акт размене не би био могућ. Супротстављање употребне вредности и вредности је стога коректно само у дијалектичкој анализи природе робе, а у историјској, оно претпоставља сучељавање категорија неједнаке општости. Оно, такође, није ни тачно, јер имплицитно изједначава историјски хоризонт категорије вредности са хоризонтом категорије употребне вредности, односно корисности. Оне се у капитализму слажу зато што је употребна вредност модификовала своју природу; у ширим временским оквирима, нарочито у социјализму, проблем њиховог усклађивања се, међутим, јавља као један од основних проблема планирања.

Из изнетог става произилази да супротност капитализма — производња употребне вредности само као пуког носиоца прометне вредности, која је прави циљ и мотив производње, има конкретни историјски значај само приликом анализе кризе. Зато она спада пре у домен хуманистичке критике капитализма, него научне критике, јер се она задржава на нивоу последице изворне логичке и историјске супротности — сукоба рада и управљања, креације и потрошње. Према стварној употребној вредности робе — њеном историјском облику — капитал није равнодушан. Он је равнодушан према физичком одређењу робе, а не друштвеном — средству оплођавања капитала.

У анализи ове противречности налазимо два нивоа. Мада се у оквиру робне производње корисност мерена људским, надкласним мерилом и она која произилази из процена условљених постојањем (антагонистичких) класних свести не поклапа, па је пара — фетишизована употребна вредност⁽³²⁾ опште обележје робе, два нивоа отуђења се разликују и са становишта обима, и са становишта квалитета.

Прва метаморфоза корисности у друштвену употребну вредност је последица специјализације рада, употпуњене друштвеним осамостаљивањем привредних субјеката. Њена материјална основа је вишак производа, добра која само квантитативно не одговарају потребама произвођача, јер их он производи у обиму који битно превазилази његове потребе. Општа употребна вредност није ирелевантна за произвођача. Он је и сам познаје и делимично, у обиму у којем природно привређује, директно користи, подмирујући тако један мали део своје укупне структуре потре-

(32) Израз пара — фетишизовани указује на чињеницу да је гледање на осамостаљено друштвено својство робе део ненаучног видокруга и да корелира са учењем о робном фетишизму. Понекад се у литератури исто обележје назива и друштвеном функцијом добра или друштвеним обликом добра. Осим свог материјалног или техничког постојања, као конкретног предмета за употребу или средства производње, ствар као да стјече друштвено или функционално постојање, тј. посебно друштвено својство које изражава дани производни однос међу људима. Rubin, *op. cit.*, стр. 36. Ове манифестације, мада неконвенционалне у уобичајеној интерпретацији теорије радне вредности, ипак имају извесан значај за одређивање цена. Стога, ако је задатак науке везан за испитивање закона развоја одређеног друштва, оваква интерпретација употребне вредности робе, нарочито у капитализму има своје научно оправдање, оно јој се, међутим, може оспорити са полозишта које би употребну вредност дефинисало у њеним укупним димензијама, обухватајући поред робе и природну привреду.

ба. Другим речима, претварање употребне вредности у друштвени однос је започело, али се она још није осамосталила, будући да произвођач доноси одлуку о производу полазећи не само од својих произвођачких, него и потрошачких искустава. Квалитет производа је за произвођаче познат и релевантан, а истичући случај је и са привредном делатношћу. Према њеној природи овакав, ситни робни произвођач, није равнодушан. Други основ оцене да је општи појам употребне вредности присутнији у свести овог произвођача пристиже из крајњег мотива његове привредне делатности. Он није везан за сферу промета, него је материјално фиксиран у употребној вредности робе коју произвођач купује након продаје сопствене. Као што је свесан употребних вредности које добија заменом, чиме не служи његовој вредносној него друштвеној репродукцији, тако је свесан и у употребне вредности сопствене робе. Разлика између корисности друге робе и сопствене, пристиже само из његове различите реткости.

Термин „специфична економска форма“ употребне вредности(33) Маркс не везује за овај историјски вид употребне вредности. Но, без сумње, као употребна вредност робе, и ово је специфична форма у односу на општи појам употребне вредности, чијем је дефинисању као оквир послужило економско добро, дакле производ људског рада који није, али може да буде роба. У простој робној производњи такође постоји посебан друштвени облик употребне вредности: „употребна вредност онога што се замењује за новац се појављује као посебан економски однос, а специфично коришћење онога што је добијено за новац је крајњи циљ оба процеса“. Зато је овај вид ближи генетичком појму употребне вредности од оног наредног, капиталистичког, али се не може прихватити оцена да се он не јавља у специфичном друштвеном облику. Напротив, чим је добро произведено за размену, и изложено ризицима у вези са трансформисањем, оно за свог произвођача има и посебну употребну вредност — представља легитимацију за улазак у тржишне односе, за његово подруштвљење. Рубин је показао да ствар „социјализује“, да без сопственог постварања, човек остаје ван друштвене организације.(34) Зато је удвостручена употребна вредност (стварна, и њен друштвени облик, пара — фетишизирана), опште обележје робе.

Историјски моменат у којем произвођач губи сваку везу са употребном вредношћу је моменат његовог развлашћивања у погледу одлука о употреби средстава за производњу и рада — његовог претварања у најамног радника. Производ најамног радника за њега нема никакву употребну вредност, корисност, а то нема ни производ који се добија након тржишне метаморфозе. Производ рада је од радника отуђен не само као вредност, него и као материјално добро. То је дефинитивно отуђење производа, квалитативно раскидање између потреба, рада и његовог резултата. Радник губи свако својство субјекта у односу на који се одређује постојање употребне вредности производа. Он се преображава у сопствену супротност — постоје објект, самостални носилац употребне вредности за другог. Негирање радничког субјективитета води факторском приступу производњи, у којем сам радник постаје тело употребне вредности за капитал, и пут који ствара нову вредност. Ваља приметити

(33) K. Marks, *Grundrisse*, p. 274.

(34) I. Rubin, *op. cit.*, стр. 63.

да најамни радник не ствара вишак производа, јер он не ствара ни потребан производ; обе категорије су изведене из новостворене вредности и представљају специфичне историјске, капиталистичке форме њеног постојања.

Вишак производа је елемент претходног нивоа анализе противречности, код којег личност произвођача утиче на избор привредне делатности, а на основу претпоставке о познавању употребне вредности сопственог производа. Најамни радник, међутим, ствара само једну интегралну масу новостворене вредности, према чијем је физичком облику потпуно равнодушан. Њега далеко више интересују радни услови, него сам производ. Квалитативна трансформација супротности је, дакле, претварање самог радника у носиоца употребне вредности, што логички искључује сваку могућност да се радник непосредно појави као субјект потребе, јер је сам њен објект. Друштвена употребна вредност је постала оквир процеса потпуне супсумције рада капиталу, и на тој основи отуђења производа од рада. Да би се таква друштвена употребна вредност поново претворила у конкретну корисност за произвођача као потрошача, у материјалну претпоставку потрошње, треба најпре укинути постварење радника, а затим десоцијализацију производа, укидање његове приватно својинске димензије.

У овом контексту се поново открива читава логика експлоатације најамног рада: она није грубо одузимање вишка производа, примитивни метод који почива на ванекономским околностима (јер је у таквим условима производ непосредна употребна вредност), него у друштвеном признавању радничког дохотка као титулуса на ону масу и структуру употребних вредности која је довољна да обезбеди његову класну репродукцију у обиму и квалитету потребном капиталу. То се постиже друштвеним механизмом признавања нормалног и уобичајеног фонда средстава за живот у одређеним културно-историјским околностима. Мада фонд има своју биолошки условљену основу, природне науке имају мало заједничког са нивоом најамнина. У историји су познати случајеви одређивања нивоа најамнина испод егзистенцијалног минимума, услед чега је долазило до депопулације.(35) У савременој фази, у развијеном капиталистичком друштву, обим друштвено признатих потреба радника је далеко већи — делимично услед борбе синдиката за повољније односе расподеле, али, прс свега, због интереса самог капитала да на тај начин осигура запошљавање. Није само најамни радник резултат процеса репродукције капитала — то су и његове потребе.(36) Стога се употребна вредност за друге не разликује само по субјекту од општег појма употребне вредности (тако што не постоји само за сопственог произвођача), већ је обим и структура потреба код других директан резултат процеса у којем сам произвођач постаје предмет употребне вредности за друге.(37)

Поред објективних захтева репродукције капитала, обим и структура потреба зависе и од борбе рада и капитала за друкчију расподелу новостворене вредности, као и различитих процеса у којима учествују

(35) К. Маркс, Капитал, I, стр. 337.

(36) К. Маркс, *Вједна филозофије*, Загреб 1933, стр. 37.

(37) „Будући да је посљедња, ралје коју произвођачи робе масовно врше, друштвени се облик производа рада исказује као снажно средство притиска на мотивацију појединих произвођача роба и прилагођавања њиховог понашања типична производних односа који у датом друштву владају.“ I. Rubin, *op. cit.*, стр. 29.

представници владајуће класе, махом кроз механизам државне власти. Ово последње се односи нарочито на став према друштвеној потрошњи, односно систему мера социјалне политике. У том контексту чак и постојање демократског политичког режима утиче на различиту валоризацију појединих врста корисности, односно на различито друштвено вредновање појединих употребних вредности. Разуме се да и други облици друштвене свести — морал, обичај религија и идеологија имају утолико већи утицај на формирање друштвене употребне вредности уколико је могући обим расположивих средстава за живот већи од егзистенцијалног минимума.

Процес претварања употребне вредности у друштвени однос у капитализму има, дакле, два основа: а) квантитативно непоклапање масе произведених добара и структуре потреба проистиче из специјализације радова, из развоја производних снага; б) процес квалитативног непоклапања друштвене употребне вредности и њеног општег појма проистиче из претварања субјекта потребе у објект, носиоца употребне вредности радне снаге. У том смислу је потребно и могуће одредити горњу тачку развоја друштвене употребне вредности, преко које започиње процес њене десоцијализације као подлога процеса дефетишизације робе.

V

Без претензије да супротност употребне вредности и њеног друштвеног облика сматрамо изворним обележјем, може се приметити да из ње често настају извесни друштвени потресни. Јављају се бројна и утицајна потрошачка удружења; на Западу се пре 1968. г. јавио масовни отпор даљем развоју илузије општег материјалног благостања, створеног по мери и укусу буржоазије.(38) Данас потрошачи друкчије мисле о својим потребама, а ни произвођачи, нарочито после 1972. г., објективно више не могу да потхрањују раније митове. Сукоби око политике даљег наоружавања или очувања човекове средине указују на постојање великих разлика између мишљења субјеката одлучивања и становништва.

Критика идеје преображене, неаутентичне корисности није само хуманистичка: њена економска димензија се огледа у томе што је данас свима јасно да је социјализација корисности неминовна, али да она не може да кореспондира само са интересом једне класе — капиталистичке.(39) Ако се узме у обзир да савремено грађанско друштво има далеко сложенију класну структуру од оне коју је имало у XIX веку, да је дошло до персоналне диференцијације представника различитих функција у јединственом интересу капитала, проблеми употребне вредности и њене трансформације се јављају као практична питања даљег функционисања друштва. Практички, а не схоластички разлози упућују истражи-

(38) Конзумеризам, упркос својој привредној радикалности, носи јасна на-класна обележја. В., *Consumerism-Search for the Consumer Interest*, D. Aker and G. Day eds. New York, 1971 p. 13.

(39) Е. Mandel, *Kasni kapitalizam*, Zagreb, 1981. стр. 312 и даље, у вези са његовом општом критиком робне производње у социјализму у раније објављеној књизи *Rasprava o marksističkoj ekonomiji*, Сарајево. 1970. Мандел примећује да је критика робне производње у совјетској литератури недопољно доследна због захтева за успостављањем што ширих робних токова у сопственој средини (социјалистичка робна производња), стр. 424.

вача да потражи горњу тачку развоја друштвене употребне вредности, тачку укидања овог изузетног облика употребне вредности. Та тачка, у крајњој линији, значи стање у којем долази до демистификације идеолошке догме садржане у учењу неокласичне школе о потпуној рационалности потрошача (индивидуалистичко схватање корисности), као и Галбрајтовог савременог позитивизма, по којем је природна структура производње искључива функција такозваног планског система. Под овим оп, наиме, подразумева капиталистичко пословање потчињено доминантном интересу савременог капитала — расту корпорације, који почива на планском застарсвању употребне вредности добара независно од њихових стварних (физичких) квалитета.(40)

Корисност добара у мери у којој се појављује као елемент потрошачеве одлуке о куповини није пресудни основ привредног понашања; зато је и у нижем нивоу анализе, некапиталистичком облику модификације употребне вредности, потреба само један од основа одлуке. Наиме, претпоставка о рационалности потрошача ни у таквој ситуацији не одговара реалним условима. Величина дохотка, потрошачева информисаност, култура, особине појединих видова тражње (еластичност) и слично доводе до тога да се производ реализује као употребна вредност само ако се опосредује својим вредносним обликом. Основни политичко економски захтев социјализма — тежња за укидањем најамног карактера радне снаге — донекле даје основ за аналогију са ситном робном производњом, али то не доводи само по себи до радикалног превазилажења супротности и поновном успостављању директне везе између производње и потреба. Уместо да супротност ситне робне производње превазиђе адаптацијом производње, капитализам је принудно адаптирао потребе; задржавајући идеолошку димензију субјективизма потреба, капитал је потпуно подруштио процес њиховог произвођења и ставио га под контролу. Стога је, посредством система контроле потреба, свака сума вредности не само друштвено, већ и класно потребна — јер је израз генеричке потребе капиталистичке класе. Зато историјски задатак социјализма: организација привредног живота према аутентичним потребама људи, није нити једносмеран, нити је његова реализација континуирана.

Процес укидања привидно (капиталистички и приватноправно) социјализоване употребне вредности има две фазе. Првом од њих се мора отклонити основ квалитативне инконгруенције рада и употребне вредности, а тек другом њихова супротност која произилази из квантитативног непоклапања специјализоване производње и неспецијализоване трошкове датог субјекта.

Горња граница до које постоји систем манипулисаних потреба се може двојачко одредити: функционално и каузално. Функционално је она резултат социјалистичке револуције којом се ликвидира својински монопол који је израз и основ система најамног рада. Ма колико привидно радикална, она не може, као што је то претпостављала социјалистичка мисао пре Октобарске револуције, да изврши потпуну натурализацију привредног живота којом би се производ одједном ослободио робних обележја, а његова употребна вредност одговарала непосредној, аутен-

тичној корисности за све чланове заједнице. Друштвено-економски развој је показао не само да друштвена употребна вредност у социјализму не може непосредно да буде укинута, већ да чак ни онај други, капиталистички облик отуђења није нестао. Зато анализу треба усмерити на истраживање везе између фактора који доводе до отуђења потреба и капиталом опосредованих стандарда корисности. У том смислу се код друштвене употребне вредности у социјализму јављају два лимита: доњи, који је одређен условима постојања робне производње, и горњи — условљен високом подруштвљеношћу производње уз одсуство својинскоправних монопола, омогућује успостављање система управљања и одлучивања у којем се као дефинитивни мотив производње више не јавља оплодња вредности. Стога ликвидација својинскоправних монопола води стању у којем се употребна вредност као облик друштвеног односа, појављује само као последица квалитативне различитости делатности у појединим функционално самосталним целинама. Стога робна производња у социјализму води (али не доводи до) дефетицизације производног односа и претварању безличног, објективног, предметног односа размене у однос заједничке производње узајамно одговорних произвођача. Односи друштвене и производне кооперације, удруживање радова, у суштини значе да се употребна вредност производа, због релативно већег учешћа производа репродукционе него финалне потрошње, појављује као основ корисности за другог (финализатора), али посредно и за самог произвођача. Мера подруштвљавања услова стицања дохотка (заједнички доходак или приход, код нас, на пример), директно изражава трансформацију употребне вредности за друге у нижи облик друштвене употребне вредности, ближи њеној суштини. Мада даљи развој овог процеса нужно претпоставља дефинитивно укидање робног карактера радне снаге, као услов да се систем дефетицизираних односа протегне и на сектор добара личне потрошње, процес постепеног претварања употребне вредности у наведени нижи облик је видљив већ у великим капиталистичким производно-прометним целинама. У њима се, бар делимично, за менаџерску структуру, производ који се испоручује другим јединицама у систему јавља као спона преко које се афирмише заједнички пословни интерес. Економски субјективитет даје привредне јединице је условљен функционисањем читавог система. Интерно, унутрашње тржиште је проналазак великих корпорација; мултинационалне компаније у његовим ефектима налазе најважније компаративне предности над класичним монополима.(41)

Уочено је, дакле, да је већ у монополистичком капитализму, са све широм применом планирања, покренут механизам десоцијализације употребне вредности и њеног враћања правој, текућим капиталистичким односима производ маскираној природи. Социјализам, за сада, чак ни у најразвијенијем облику робне привреде у њему — социјалистичкој робној производњи — није превазишао онај ниво подруштвљености, па и десоцијализације употребне вредности, који је постигнут у огромним комплексима планске привреде у капитализму. Он је, међутим, овом процесу дао нови квалитет, који се огледа у томе што употребна вредност за друге прелази постепено у свој нижи облик.

(41) Ч. Левинсон, *Капитал, инфлација и мултинационалне компаније*, Београд, 1974.

Немогућност државног социјализма да „преко ноћи“ укине робну производњу у овом контексту добија нови аспект.(42) Предреволуционарна, помало романтична жеља за натурализацијом читавог привредног живота социјализма, по-и-ва на неучавању разлике између два нивоа друштвене употребне вредности; укидање капиталистичког производног односа доводи до промене мотива произвођача, јер ови, мада још не производе добра за сопствену (групну) потрошњу, стварају производе потребне другим деловима исте класе, са којима их веже узајамна солидарност и кооперација. Заго је тежња да се у производу види само добро које је намењено задовољавању одређене потребе дубоко оправдана. Но, почињена је при томе грешка непосредног изједначавања објективно постојеће тенденције у друштвеном развоју са конкретним видовима организације рада у социјализму. Потпуно и неограничено управљање друштвеном поделом рада, кзиме, није могуће на овом нивоу друштвеног развоја. Подруштвени карактер производње и других делатности изискује да радник у социјализму на производ не гледа као на пуког носиоца вредности и тежи његовој микроекономској оптимизацији, већ да целину својих економских и других интереса веже за такозвану макроекономију. Постојећи ниво подруштвљавања производње и управљања још није омогућио да се сваком производу призна непосредно друштвени карактер, будући да потрошачка група задржава пословну самосталност. Такву самосталност она испољава чак и у случајевима у којима се она текућим мерама социјалне политике, или чак и привредносистемски, не легализује. Стога, ма колико радници као класа у целини били заинтересовани за употребну вредност производа, у појединим комплексима су заинтересовани за друштвено признање величине и квалитета свог радног доприноса, јер је са њиховог аспекта то једина корисност сопственог производа. Процену дефинитивне корисности врше потрошачке јединице, а степен њихове друштвене самосталности од производних је прави основ настајања посебних друштвених односа поводом употребне вредности. За разлику од манипулисаних потреба, у централнопланском моделу социјалистичких производних односа се средства за производњу друштвено валоризују испод нивоа своје оптималне техничке корисности, а у сфери личних потреба изнад стварног значаја.(43) Док корени првог леже у одсуству механизма објективног вредновања средстава за производњу, већ оно пристиче из просечних техничких норматива њиховог коришћења, код средстава за живот је основ у недовољном квалитету, величини и структури понуде.(44) Зато и у социјализму, у већој

(42) Не можемо се сложити са тврђењем да „употребна вредност робе у социјализму постаје непосредно — друштвена употребна вредност. Њу друштво утврђује изравно за задовољење одређених потреба. Производња друштвено корисних производа осигурава се планском организацијом стварања друштвеног производа и свих његових конкретних разменских облика.“ А. М. Румјанцев, *Политика економија социјализма*, Загреб, 1982, стр. 116. Приговор не истичемо стога што друштво не може „утврдити“ употребну вредност свих добара јер оно: није јединствени субјекат потребе, већ зато што произвођачи, производећи добро, још производе и посебни друштвени облик употребне вредности — нужност да се та роба претвори у неку другу, размени. У том смислу је производ користан и за произвођача и за потрошача, за разлику од капитализма, у којем је био користан само за власника, а у простом робном промету, односно за капитал, јер је задовољавао потребу капитала да се оплоди. Непосредно друштвена употребна вредност постоји само за друге, односно у конкретном привредном систему, за државу која није само колективни власник него и легитимни колективни потрошач.

(43) D. Buvač, *Sovjetska alternativna*, Загреб, 1977. г. стр. 123 и даље.

(44) A. Gorlin, *Observations on Soviet Administrative Solutions: the Quality Problem in Soft Goods*, „Soviet Studies“, 2/81 p. 163 и даље.

или мањој мери, долази до пара-фетишизације употребне вредности, њеног идентификовања са друштвеним односом посебне врсте. Квалитет и асортиман средстава за живот показују да произвођачи на потрошаче гледају као на независне субјекте, и теже да њихове потребе задовоље у маси. Зато је, упркос идеолошкој претпоставци о јединству класе и непротивречности између њених различитих, али аутентичних интереса, употребна вредност у социјализму ипак употребна вредност за друге. Овакав карактер она има независно од тога да ли у друштву постоји привредни систем који почива на социјалистичкој робној производњи или на неком виду државносојинског производног односа.

VI

Између периода доминације капиталистичког облика употребне вредности и њене аутентичне недруштвене природе, лежи дуг процес постепеног срашћивања производних и потрошачких јединица. Он је паралелан са процесом превазилажења робног фетишизма, односно све већим значајем планирања У условима социјалистичке робне производње нови односи се јасно јачњају у групама пословно и технички повезаних ООУР-а. Мада сваки ООУР мора свој производ да изрази као вредност, односно формира сопствени доходак, он, пошто производи све чешће за унапред познате потрошаче, не производи никакву робу из чијих физичких својстава настају посебни друштвени односи. Напротив, различите физичке особине робе су манифестације свесне поделе радних задатака у комплексном репродукционом циклусу. Чак и потрошачи финалних производа широке потрошње у тенденцији престају да буду „други“, будући да се они персонално поклапају са укупном масом произвођача.

Процес десоцијализације употребне вредности робе је, по нашем мишљењу, једно од главних обележја превазилажења робне производње као генеричног појма. Управо се у нашој привреди последњих година све јасније јавља свест о погрешби да се поново уведу извесни елементи материјалног планирања. Некадашња искуства су, наиме, напуштена не зато што су била погрешна, него зато што су била превремена. Њихова рехабилитација није враћање државносојинском моделу, него, напротив, претпоставка да нова историјска садржина социјалистичке робне производње — планирање у друштвеним размерама — дође до изражаја. Мада у хоризонтима социјализма роба неће постати непосредно друштвени производ, тенденција ка таквој друштвеној организацији рада треба да представља објективни и подржавани правац развоја. У будућој асоцијацији слободних произвођача, добра немају никакву функцију основа друштвеног подвајања, па нису ни основ самосталног друштвеног повезивања. Мада нису слободна, њихова реткост је планирана и проистиче из величине фонда друштвеног рада свесно посвећеног њиховој производњи. Зато ни њихова корисност не стоји у вези са реткошћу, са стварним или тобожњим особеним условима производње. Друштвена употребна вредност нестаје — јер производи нису створени да буду роба, већ пука материјална претпоставка живота.

SUMMARY

THE USE VALUE

The main thesis on which the author has based his analysis is that the interpretation of the concept of use value by only the physical characteristics of commodity is the result of the mechanistic revision of Marxism, by which certain philosophical and conceptual foundations of Marx's operative theory of value have been reduced to a vulgarised conception similar to Smith's. Just as value does not exist at all, use value does not exist at all either. Its concrete historical forms, although resting on the material aspect of the product, express the specific social usability, the result of specific social relations, or even consist of those same social relations. Therefore, in the analysis of commodity, it is possible to speak only of the social use value (the use value for others), which constitutes the non-authentic socialised production relation(ship). The process of false socialisation of the use value of the product as a commodity is merely the process complementary to the process of fetishising of the production relation (ship). Therefore, not even in socialism, can there be any one-sided alteration of the production relations, and to the achievement of that aim is related the function of socialism, for it does not reach to the essential determination of needs the new system of values, which is the prerequisite of the de socialisation of the use value and its transformation into the material basis of social life.

RÉSUMÉ

LA VALEUR D'USAGE

La thèse fondamentale sur laquelle l'auteur a basé son analyse consiste en ce que la réduction de la notion de la valeur d'usage sur les propriétés physiques de la marchandise est le résultat de la révision mécanique du marxisme, par laquelle certains fondements philosophiques et des connaissances de la théorie de Marx de la valeur travail sont réduits à la conception vulgarisée analogue à celle de Smith. Comme ni la valeur en général n'existe pas, de même ni la valeur d'usage en général n'existe pas. Ses formes historiques concrètes, quoiquelles reposent sur la base matérielle du produit, expriment les utilités sociales spécifiques, sont le résultat des rapports sociaux déterminés ou même elles consistent dans le rapport social. C'est pourquoi dans l'analyse de la marchandise il est possible de parler seulement de la valeur d'usage sociale (la valeur d'usage pour les autres), qui représente le rapport de production socialisé non-authentifié. Le processus de la socialisation fausse de la valeur d'usage du produit en tant que marchandise est seulement le processus complémentaire au processus de fétichisme du rapport de production. C'est pourquoi il est impossible même dans le socialisme le changement unilatéral des rapports de la production et pour atteindre ce but de rattacher les fonctions historiques du socialisme, car il ne s'étend pas jusqu'aux déterminations essentielles des besoins et du nouveau système de la valeur, ce qui est l'hypothèse de la désocialisation de la valeur d'usage et de sa transformation en simple base matérielle de la vie sociale.